

MERE PODSTICAJA I MOGUĆA TRANSFORMACIJA POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE I AGROEKONOMIJE U CILJU VEĆE KONKURENTNOSTI I RURALNOG RAZVOJA U SRBIJI

Nenad M. Ilić¹

Rezime

Mere podsticaja u poljoprivrednoj proizvodnji i agroekonomiji ne mogu se posmatrati ni kao šira socijalna ni kao uža spekulativna i političko-stranačka kategorija (npr. vid stranačke kampanje, sistemska korupcija kod realizacije sredstava podsticaja, itd.). Bez odgovarajućeg zakonodavnog okvira i podrške sa odgovarajućeg srednjeg nivoa – pre svega državnom koordinacijom (za mere podsticaja jedinica lokalne samouprave) i većim stručno-savetodavnim angažmanom na terenu u sprovođenju planirane poljoprivredne i ruralne politike (što može biti politika na nivou najmanje jednog administrativnog upravnog okruga) ne mogu se ostvariti poželjni transformacioni efekti.

Suštinski, sadašnje stanje u poljoprivrednoj proizvodnji i agroekonomiji Srbije sa stanovišta konkurentnosti jeste dugoročno neodrživo, jer je izražena potreba za adaptivnim razvojem, dobrim delom i zbog sve većeg usklađivanja sa poljoprivrednom i ruralnom politikom EU na zajedničkom tržištu. Bez adaptivnog razvoja u tom smislu, prete nepovoljni efekti koji se odražavaju na sve veću depopulaciju u ruralnim područjima, na visoku stopu nezaposlenosti, kao i na sve veću stopu starosti ruralnog stanovništva.

U dosadašnjem sprovođenju mera podsticaja, tzv. politika *catch all*, bez dovoljno razvijenih strateških usmerenja i definisanih nosilaca agroekonomije u sistemskom pristupu koji treba da jača vezu između poljoprivredne proizvodnje i izvozno orijentisane privrede, nema izgleda za uspeh. Zapostavlja se i pozitivni efekat vremenskog perioda realizacije mera podsticaja (gde god je moguće, treba vršiti isplate podsticaja korisnicima u proleće za tekuću godinu). Važna je i svaka druga prednost koja se ostvaruje ovim merama, a koja utiče na smanjenje nestabilne (i dobrim delom u sivoj zoni) prodajno-nabavne funkcije većine korisnika podsticaja na tržištu (odgovarajuća integracija u primarne i sekundarne zadruge, razvoj konkurentnih komercijalnih porodičnih poljoprivrednih gazdinstava u PDV sistemu i sa najmanje jednim zaposlenim licem), kao i na smanjenje neusklađenosti poljoprivredne proizvodnje i prerađivačkih aktivnosti u vezi sa bezbednošću hrane i životnom sredinom.

Ključne reči: poljoprivredna proizvodnja, agroekonomija, mere podsticaja, transformacija, konkurentnost, ruralni razvoj.

¹ e-mail: nenad.ilic78@gmail.com.

Uvod

U ovom radu se ukazuje na mogući efekat mera podsticaja imajući u vidu najvažnije direktne (konkurentnost, zapošljavanje, bezbednost hrane) i indirektne ciljeve (produktivnost, ruralni razvoj, smanjenje korupcije, smanjenje sirove zone u privredi, zdrava životna sredina) u transformaciji poljoprivredne proizvodnje i agroekonomije. Identifikuju se i odgovarajući predlozi za mogući alternativni model.

Za razmatranje ovih pitanja bitno je istaći karakteristične procese za evropski agroekonomski prostor, gde se posebno ističe značaj koji imaju tradicionalne strukture kao što su poljoprivredne zadruge ili komercijalna porodična poljoprivredna gazdinstva.

Ljudska svest se teže menja (potrebno je vreme), ali mere podsticaja ili kaznene politike koje sistemski utiču na ponašanje i razvoj i institucija i društva se mogu menjati odmah. Mere koje preduzimaju institucije treba da budu adaptivne i da podstiču poželjno ponašanje koje se u razvoju očekuje od društva. One treba da budu deo jednog šireg evolutivnog pristupa koji postepeno usklađuje postojeće mogućnosti sa potrebama i donosi u srednjoročnom i dugoročnom periodu konkretne rezultate (transformacione efekte).

„Država je samo važniji činilac između drugih, ali ona će, ma koliko njena uloga bila važna, malo vredeti ako između njenih postupaka i postupaka ostalih činilaca ne vlada skladnost, uzajmica i saglasnost. Zato se sa razlogom može kazati da će državna intervencija u oblasti ekonomskog života imati srećnih posledica samo onda i samo onde gde država bude umela potpuno da iskoristi aktivnu snagu privatne inicijative i preduzimljivosti.“ (Avramović, M, 1912).

Zadruga je poslovni model koji ostvaruje ekonomske i društvene efekte razvoja što je prepoznato u Evropi i svetu gde polovina svetskog stanovništva ostvaruje prihode od zadruga (Sudarić, Tihana i dr, 2011).

„Rast intenzivnosti proizvodnje u drugim zemljama, rastenje sprema i produktivnosti rada stranoga proizvođača, sve to, bez odgovornosti našeg proizvođača, stavlja ovoga u teži i zavisniji položaj prema tuđinu i dovodi ga dotle da on ne može sam da odbrani i obezbedi svoj opstanak. Zakon velikoga broja, primenjen na privredni život i sudbinu, osnova je zadrugarstva u njegovim odnosima kako sa unutrašnjim tako i sa spoljašnjim svetom.“ (Avramović, M., 1912). Dalje Avramović navodi da *„posle slobode svesti pojedinaca koju garantuje država, druga pogodba koja je potrebna zadrugarstvu jeste takva agrarna politika koja će biti pogodna velikome broju građana... Zadrugarstvo se ne može pomiriti s politikom, koja u laissez faire laisser passer provodi vreme ili koja zasniva sreću države na blagostanju i bogatstvu maloga broja ljudi ili samo pojedinih delova – klasa“*. Stabilne jedinice treba da pomognu, a svest „samo ja“ kod pojedinaca je negacija zadrugarstva. Zadruga jeste zajedničko društveno pomaganje i ujedno zajednički poslovni poduhvat.

„U današnjem vremenu, ideja zadruga može biti još više verodostojna otvarajući mogućnosti za mlade ljude – otvorene i kreativne ljude raspoložene za razvoj pravednijih odnosa u zajednicama i novog ruralnog prostora i poslovnog ambijenta.“ (Ilić, N, 2013:45)

Malim proizvođačima upravo zadruga treba da omogući koncentraciju jednakih mogućnosti na tržištu i da im lakše obezbedi da postanu proizvođači srednjeg kapaciteta (FAO, 2013).

Gde su mogućnosti za alternativni model?

U razvijenim i u državama u razvoju je poslednjih nekoliko desetina godina prisutan rast finansiranja u poljoprivrednoj proizvodnji i agroekonomiji. Međutim, opšti, klasičan model podsticaja (finansiranja) je za razvoj i očuvanje konkurentnosti manje rizičan, ali i više efikasan u razvijenim ekonomskim strukturama gde je jasno definisana uloga u lancu i odgovarajuća ravnoteža snaga u svim segmentima koji utiču na tržište. U principu, razni podsticaji predstavljaju najčešći oblik državne intervencije sa ciljem izgradnje konkurentnosti.

Sama uloga alternativnog modela, za razliku od klasičnog, jeste da bude više adaptivan za potrebe transformacionog razvoja. U slučaju Srbije, ovakav pristup je sa stanovišta održivog razvoja neophodan, budući da su utvrđeni brojni propusti u vezi sa netransparentnim procesom ili spekulantskom preraspodelom agroekonomskog kapitala u većem broju slučajeva u toku privatizacije. Spekulacije u vezi sa kapitalom su, nažalost, mnogobrojne u odnosu na pozitivne efekte koji je trebalo da dovedu do rasta poljoprivredne proizvodnje i konkurentnosti agroekonomije.

Neadekvatnu tranzicionu preraspodelu agroekonomskog kapitala prati i neodgovarajuća finansijska podrška. Afere, koje su u Srbiji vezane za kredite dodeljene privilegovanim privatnim preduzećima pod direktnim uticajem političara, samo su jedan od pokazatelja da je neophodno dublje preispitati klasičan model podsticaja. U isto vreme, ne postoji poseban ruralni kreditno-garantni sistem (državni ili uzajamni fond) kome treba da bude prioritet da unapredi razvoj malih preduzeća u odnosu na odgovarajući godišnji obrt u lancu agro-vrednosti i tranziciju prosečnih po veličini komercijalnih porodičnih poljoprivrednih gazdinstava u ona veća (u sistemu PDV-a).

Alternativni model može biti okrenut postepenoj izgradnji sistemskog okruženja gde su poljoprivredne zadruga (primarne i sekundarne) prepoznate kao tradicionalno utvrđeni subjekti u agroekonomiji (legalni i pouzdani finansijski tokovi pre svega u prodajno-nabavnoj funkciji), sa aktivnom ulogom u ruralnom razvoju i zaštiti životne sredine, ali i sa doprinosom u razvoju međunarodne konkurentnosti u sektorima u kojima deluju. I za razliku od primene opšteg – klasičnog (*catch all*) modela

podsticaja, poljoprivredne zadruge treba sistemski posmatrati u razvoju poljoprivredne proizvodnje i agroekonomije i zato im omogućiti postepene (fazne) podsticaje u njihovom razvoju.

Mataga, Ž. i dr. (2009) navode kako je snaga zadruga u starijim članicama EU (osim Velike Britanije, gde je nakon Drugog svetskog rata nadjačao veliki obrt trgovinom jeftine hrane uz već uspostavljen sistem velikih poljoprivrednih gazdinstava) posledica višedecenijskih sistemskih podsticaja kroz zakonodavne i ekonomske instrumente država članica, gde se negovalo udruživanje, regionalni i ruralni razvoj, zapošljavanje – pre svega unapređenjem i jačanjem uloge zadruga u lokalnoj zajednici.

Prema Olila, P. i Nilson, J. (1997:131), u razvijenim evropskim državama poljoprivredne zadruge su najjače upravo u sektorima gde su siroviniski resursi u vlasništvu domaćih proizvođača. Posebno se ističu zbog svog značaja podsticaji u sektorima mlekarstva i stočarstva.

Činjenica je da su američke mlekarske i stočarske zadruge u odnosu na evropske jednako jake u fazi primarne proizvodnje i prodajno-nabavne funkcije (vertikalna koordinacija), dok je njihova uloga daleko slabija u kasnijim (prerađivačkim) fazama i razvoju snažnijeg marketinga. Ovo se može tumačiti i objašnjenjem da evropske kolege brinu o internoj konkurenciji između različitih država članica EU. Olila i Nilson dalje su našli da veliki tržišni udeo koji imaju ove zadruge u razvijenim evropskim državama smanjuje nestabilnost cena i povećava korist domaćih proizvođača u celokupnom sektoru. Međutim, pozitivni efekti su takođe i na bezbednost potrošača, osim ako udeo jedne zadruga na tržištu u maloprodaji nije veći od 85% (usled tzv. zatvorenih kanala distribucije).

Poljoprivredna zadruga i komercijalna porodična poljoprivredna gazdinstva u sistemu PDV-a (porez na dodatu vrednost) treba da budu strukture privilegovane sistemskim merama, kako bi se ispravila postojeća nedoslednost države prema agroekonomskoj celini i unapredila njena konkurentnost (npr. privatna preduzeća bi ostvarivala pravo samo na polovinu vrednosti podsticaja koje pod istim uslovima ostvaruju poljoprivredne zadruge ili komercijalna porodična poljoprivredna gazdinstva u sistemu PDV-a).

Vikramasinge, U. i dr. (2012) navode kako su južnokorejske vlasti iskazale snažno liderstvo još 60-tih godina XX veka kada su garantovale kredite poljoprivrednicima pod povoljnim uslovima ukoliko svoju robu isporučuju preko poljoprivrednih zadruga. U isto vreme su podsticale i tzv. rurbanizaciju u zajednicama sela kako bi se umanjio negativan efekat jačanja velikih (u to vreme sve snažnijih) industrijskih gradova u odnosu na ruralno okruženje. Politika je davala podršku samoorganizovanju u izgradnji neophodne infrastrukture kako bi se podigao moderan i ekološki prihvatljiv ruralni prostor sa dogovarajućim socio-kulturnim sadržajima u zajednicama.

Srbija može biti jako interesantna za ovakvu vrstu restrukturiranja jer, pored prednosti na domaćem tržištu, izvozno orijentisana agroekonomija i u određenom stepenu revitalizovan ruralni prostor mogu imati svoj oslonac u slobodnom pristupu tržištu EU, kao i tržištu Ruske Federacije (i Zajednice nezavisnih država). Za srpsku agroekonomiju je interesantan slučaj i bivše Istočne Nemačke. Posle perioda komunizma a nakon ujedinjenja Nemačke, procenjeno je da je efikasnije tadašnje agro-kombinate transformisati voljom zadrugara (proizvođača koji su sa teritorije istog agro-kombinata) u tzv. novo-registrovane zadruge, pri čemu se od novonastale ili stare zadrugne imovine profit deli na komercijalna porodična poljoprivredna gazdinstva zadrugara, ili se njihovom odlukom zadruga gasi i pojedinačno uvećava površina aktivnih gazdinstava svakog od njih. Većina tzv. starih zadruga je transformisala imovinu ovih agro-kombinata u aktivnu zadrugnu imovinu tako što je izvršena njihova registracija u nove opšte poljoprivredne zadruge po Rajfajzen modelu.

I same mere zajedničke agrarne politike Evropske unije (Todić, S. i dr, 2010) se sve više okreću u pravcu finansiranja zajedničkog dobra, odnosno podsticajima razvoja društvenog kapitala: ukupnog znanja, inovativnosti, saradnje i umrežavanja na nivou lokalnih ruralnih područja, podržavanjem multifunkcionalnih i multisektorskih modela. U tom smislu, moguće je opšte poljoprivredne zadruge jačati i okupljati preko mlekarstva ili stočarstva kao vodeće njihove delatnosti kako bi se na nivou opšte sekundarne zadruge (teritorija najmanje jednog administrativnog upravnog okruga) podsticala konkurentnost agroekonomije, kao i sam regionalni i ruralni razvoj. U slučaju specijalizovanih poljoprivrednih zadruga potrebno je podsticati sekundarno udruživanje na nivou nešto veće teritorije (Vojvodina, Beograd ili najmanje dva granična administrativna upravna okruga). Potrebni su podsticaji, ali i kaznene mere u cilju većeg stručno-savetodavnog angažmana na terenu – eksternim doprinosom poljoprivredne stručno-savetodavne službe, kada su u pitanju opšte poljoprivredne zadruge, i internim (agronomi stručni savetodavci u proizvođačko-stručnim zadrugama), kada su u pitanju specijalizovane poljoprivredne zadruge.

Finska se može uzeti kao uspešan primer transformacije agroekonomije. Pre ulaska u EU imala je proizvodnju dominantno okrenutu ka domaćem tržištu (pre 1990. godine i na tržište bivšeg Sovjetskog Saveza). Između 1990. i 1995. godine Finska je snažnije podsticala spajanje primarnih zadruga na regionalnom (okružnom) nivou, ili razvoj na drugom stepenu sekundarnih zadruga sa ciljem prerađivačko-marketinških aktivnosti i povećanja izvoza (pre svega na rusko, baltičko i nemačko tržište). Ove visoke (transformacione!) subvencije su tek ulaskom u EU postepeno smanjene. Naročito je podstican sektor mlekarstva i stočarstva.

Iako je Finska oduvek bila zemlja malih i srednjih poljoprivrednika koji su posedovali sopstvene farme sa tradicijom zajedničkog rada i saradnje – sistemski pristup

u razvoju primarnih i sekundarnih zadruga omogućio je da se ogromna većina prometa (preko 90%) u poljoprivrednom, prehrambenom i šumarskom sektoru obavlja preko poljoprivrednih zadruga i da se ujedno uveća konkurentnost i na drugim tržištima.

Drugi primer za uspešan evolutivan (fazni) pristup u razvoju konkurentnosti je Holandija. Primarne zadruge tamo uspešno obavljaju svoju osnovnu prodajno-nabavnu funkciju i niže oblike prerade po potrebi, dok su sekundarne zadruge te koje specijalizovano prerađuju, promovišu i dominantno izoze prepoznatljive proizvode. U poslednje vreme su tako npr. pojedini španski regioni (Andaluzija, Castilja Leon i dr.) uveli visoke podsticaje za spajanja primarnih zadruga i pokretanje sekundarnih zadruga na regionalnom nivou. Slično su učinile npr. Kina i Gruzija, koje su uvele posebne podsticaje na osnovu usvojenih Zakona o proizvođačko-stručnim/poljoprivrednim zadrugama.

Važan činilac za pravac transformacije treba da budu i sektorske analize (na nivou proizvođačkog regiona ili države u određenom domenu poljoprivredne proizvodnje i agroekonomije).

Sve je više u savremenoj poljoprivredi i agroekonomiji neophodno obezbediti odgovarajuće mere za što bezbolniji prelazak aktivnosti koju obavlja jedna generacija na aktivnost koju će obavljati druga generacija, u skladu sa zahtevom održivosti u ruralnom prostoru. Ova negativna struktura (dominantni su poljoprivrednici starije dobi za razliku od mladih, naročito visokoobrazovanih poljoprivrednika) zastupljena je i u razvijenijim državama, ali je još izraženija u državama koje su posle perioda komunizma obavile prenos privrednih aktivnosti (manje ili više uspešno!) na nove nosioce tržišne ekonomije. U tom smislu je potrebno u većem stepenu podsticati mlade poljoprivredne proizvođače (ispod 40 godina starosti) kao nosioce komercijalnih porodičnih poljoprivrednih gazdinstava. Klasičan, većim delom statičan tržišni pristup po pitanju ekonomske strukture u podsticajima je u ovom trenutku nedovoljan da bi se obezbedila konkurentnost i odgovarajuća održivost ruralnog prostora u Srbiji.

Tabela 1. Primeri za mogući model podsticaja u odnosu na ciljeve transformacije

R.B	Opis podsticaja	Karakteristike
1.	Premije su novčani iznosi koji se isplaćuju poljoprivrednim proizvođačima za isporučene poljoprivredne proizvode A klase, preko primarne poljoprivredne zadruge ili komercijalnog porodičnog poljoprivrednog gazdinstva u sistemu PDV-a.	Dovodi do povećanja konkurentnosti.
2.	Podsticaji za proizvodnju su novčani iznosi koji se isplaćuju po jedinici mere za poseban usev, višegodišnji zasad, odnosno stoku odgovarajuće vrste i to po dvomesečnim periodima isplate, kako je utvrđeno za svaki sektor posebno. Korisnici su poljoprivredna gazdinstva, primarne poljoprivredne zadruge i druga pravna lica. Podsticaji za biljnu proizvodnju se isplaćuju za posede između 0,4 i 100 ha.	Npr. u februaru i martu se isplaćuju podsticaji za pčelare po pčelinjem društvu (najmanje za 20, a najviše za 300).
3.	Regresi su novčani iznosi koji se u određenom procentu isplaćuju poljoprivrednim proizvođačima preko primarne poljoprivredne zadruge ili komercijalnog porodičnog poljoprivrednog gazdinstva u sistemu PDV-a za kupljenu količinu inputa za poljoprivrednu proizvodnju (gorivo, đubrivo, seme i drugi reproduktivni materijal), usluge osiguranja i troškove skladištenja u javnim skladištima.	Dovodi do povećanja konkurentnosti.
4.	Kreditna podrška preko zadružnog fonda je vrsta podsticaja poljoprivrednim gazdinstvima (omogućava se olakšan pristup korišćenju kredita) koja kredit otplaćuju isporukom poljoprivrednih proizvoda preko poljoprivredne zadruge.	Npr. ukupnjavanje poljoprivrednih gazdinstava do površine od 10 ha za mlade poljoprivrednike do 40 godina starosti, kao nosioce komercijalnog porodičnog poljoprivrednog gazdinstva, ili za nabavku visoko-rasnih mlečnih krava uz izgradnju mini farme po sistemu „ključ u ruke“.

R.B	Opis podsticaja	Karakteristike
5.	Podsticaji za sprovođenje agroekoloških mera za poljoprivredna gazdinstva preko poljoprivredne zadruge.	Npr. doprinose razvoju projekata obnovljivih izvora energije, eko – turizma i poljoprivrednih vikenda za urbano stanovništvo, stručnoj obuci za dobru poljoprivrednu praksu, stručnom osposobljavanju i edukaciji o standardima za upravljanje tečnim otpadom u stočarstvu i stručnom osposobljavanju i edukaciji o standardima za nitratre.
6.	Podsticaji za stručno osposobljavanje i edukaciju poljoprivrednih proizvođača o organskoj i integralnoj proizvodnji preko proizvođačko– stručne (specijalizovane) zadruge.	Doprinosi razvoju integralne i organske proizvodnje u odgovarajućem obimu i uz odgovarajuću kontrolu.
7.	Posebni podsticaji za samostalne trgovinske radnje sa do 5 zaposlenih lica , koje otkupljuju od poljoprivrednih zadruga sveže povrće i voće, sveže mleko i meso, organske ili integralne proizvode, crni ili integralni hleb, med.	Razvoj odgovarajuće proizvodnje za lokalnu/regionalnu mrežu maloprodaje je važan faktor održivog lanca poljoprivredne proizvodnje i agroekonomije u skladu sa savremenim zahtevima bezbednosti hrane, zdravljem ljudi i zdravom životnom sredinom.
8.	Zadružni fond.	Obezbeđuju se odgovarajuća kreditna sredstva sa kamatnom stopom do 5% za održivi razvoj poslovanja poljoprivrednih zadruga (obrotni kapital i investicije)
9.	Povraćaj iznosa PDV nadoknade obračunate za promet poljoprivrednih proizvoda obvezniku PDV za realizovan otkup preko primarne poljoprivredne zadruge ili preko poljoprivrednog gazdinstva u sistemu PDV.	Dovodi do sigurnijeg plasmana poljoprivrednih proizvoda i povećanja obima poljoprivredne proizvodnje, do većeg stepena dorade poljoprivrednih proizvoda u poljoprivrednim zadrugama (jer tada poljoprivredna zadruga ima interes da vrši i otkup, a ne samo trgovinsko zastupanje članova i kooperanata), i povećanja zapošljavanja (poljoprivredne zadruge i poljoprivredna gazdinstva u sistemu PDV su obavezna da imaju najmanje 1 zaposleno lice).

R.B	Opis podsticaja	Karakteristike
10.	Poljoprivredne zadruge su izuzete od bilo kakvih poreza za poslovne transakcije sa članovima.	Poljoprivredne zadruge imaju obavezu da posluju najviše 30% u prometu sa kooperantima, a članovi da najmanje 70% prometa obavljaju preko zadruga.
11.	Nova ruralna infrastruktura, ekološki prihvatljiv način života i privređivanje sa pratećim socijalno-kulturnim sadržajima.	Samoorganizovanje i uzajamnosti u zajednicama doprinose da nekoliko naselja stvaraju kulturno povezane zajednice za veću ravnotežu na relaciji urbanog i ruralnog razvoja.
12.	Podsticaji za projekte melioracije, navodnjavanja i zatvorene (plasteničke) proizvodnje preko primarnih poljoprivrednih zadruga i komercijalnih porodičnih poljoprivrednih gazdinstava u sistemu PDV-a.	Unapređuje se obim proizvodnje i konkurentnost agroekonomije.

Zaključak

Klasičan model u politici podsticaja je u ovom sektoru tokom tranzicije zanemario strukturalne probleme koji se ispoljavaju sve više i samim tokom integracija Srbije u EU. Nedostaje održiv (evolutivan) pristup u razvoju konkurentnosti. Važno je obezbediti razvoj i opstanak subjekata koji će moći u ruralnom prostoru da održivo upravljaju i prirodnim i ljudskim resursima.

U državama koje su posle perioda komunizma obavile prenos privrednih aktivnosti (manje ili više uspešno!) na tzv. nove nosioce tržišne ekonomije – uticaj podsticaja (i celokupnih državnih intervencija) može dati efekte i na dalje uvećanje razlika u bogatstvu unutar ovog lanca, i na smanjenje efekata podsticaja na ključne elemente u lancu (poljoprivredno zemljište, poljoprivredni inputi, poljoprivredni rizik, proizvodnja i maloprodaja hrane, nova generacija poljoprivrednika). Tu se prepoznaju sledeće slabosti:

- 1) zamagljena je granica transformacionog finansiranja i uvećanja bogatstva različitih subjekata u lancu (najčešće u direktnoj sprezi sa lokalnom ili nacionalnom politikom podsticaja);
- 2) finansiranje je ojačalo položaj krajnjih trgovinskih lanaca u maloprodaji (koji su dominantno u stranom vlasništvu);

- 3) klasično finansiranje je intenziviralo korišćenje jeftine radne snage na velikim posedima (plaćanje nadnice), a smanjilo zapošljavanje, ili su nadnice za rad sve niže;
- 4) mali i srednji poljoprivrednici su najviše pogođeni vremenskim odstupanjima u isplati podsticaja u odnosu na tekuće potrebe u proizvodnji.

Povećanje produktivnosti treba da bude pre svega uloga aktera na tržištu, a transformacija u cilju veće konkurentnosti je primarno područje koje treba da usmerava sistem podsticaja. Veće privatne firme i velika gazdinstva se zadužuju lakše i pod povoljnijim uslovima, i imaju veću dostupnost da plate premiju osiguranja. Njima sa stanovišta transformacije nisu ni potrebni podsticaji u većem obimu.

Vodeća snaga promena u sadašnjim transformacionim uslovima su visokoobrazovani i stanovništvo grada koje se okreće poljoprivredi (mahom integralnoj i organskoj) i ruralnoj sredini sa zdravom životnom sredinom. Što se tiče većine ruralnog stanovništva (naročito sa nižim stepenom obrazovanja), ono je spremno da prati sve tendencije u onom momentu kada one budu i prepoznatljive u primeni mera podsticaja i kaznenih odredbi.

Mere podsticaja u poljoprivrednoj proizvodnji i agroekonomiji ne mogu se posmatrati ni kao šira socijalna, ni kao uža spekulativna i političko-stranačka kategorija (npr. vid stranačke kampanje, sistemska korupcija kod realizacije sredstava podsticaja, itd.). Bez odgovarajućeg zakonodavnog okvira (Zakona o zadrugama i, naročito, Zakona o poljoprivrednim zadrugama, i unapređenja postojećeg Zakona o podsticajima u poljoprivredi i ruralnom razvoju) i podrške sa odgovarajućeg srednjeg nivoa, pre svega državnom koordinacijom (za mere podsticaja jedinica lokalne samouprave) i većim stručno-savetodavnim angažmanom na terenu u sprovođenju planirane poljoprivredne i ruralne politike (što može biti politika na nivou najmanje jednog administrativnog upravnog okruga), ne mogu se ostvariti željeni transformacioni efekti.

Bibliografija

- Avramović, M. (1912). *Država i zadrugarstvo*. Beograd
- Choi, J. H.. (2006). *Agricultural cooperatives in Korea*, FFTC-NACF International Seminar on *Agricultural Cooperatives in Asia: Innovations and Opportunities in the 21st Century*, Seoul, Korea, 11–15 September 2006.
- FAO (2013). Credit guarantee systems for agriculture and rural enterprise development, Rome.

- Ilić, N. (2013). Fenomen uzajamnosti u zadružnim organizacijama: prikaz italijanskog modela i mogućnosti razvoja u Srbiji, *Savremena politika i upravljanje*, Broj 1, 44–57.
- Mataga, Ž. i dr. (2009). Poljoprivredne zadruge u zemljama Evropske Unije, *Sociologija i prostor*, Vol. 43 No 1 (167), str. 215– 277.
- Ollila, P. and Nilsson, J. (1997). The Position of Agricultural Cooperatives in the Changing Food Industry of Europe, In: Nilsson, Jerker, and Gert van Dijk. (ed.) *Strategies and structures in the Agro-food industries*. Van Gorcum & Comp. B.V.
- Sudarić, Tihana i dr. (2011). „Zadugarstvo – potencijal razvoja gospodarstva.“ *Proceedings. 46th Croatian and 6th International Symposium on Agriculture. Opatija. Croatia*. Vol. 333.
- Tolić, S. i dr. (2010). Od zajedničke poljoprivredne do zajedničke okolišne i ruralne politike. Poljoprivreda u zaštiti prirode i okoliša. Vukovar, 2010, Zbornik radova. 274–279.
- Wickramasinghe, U. et al. (2012). *The Role of Policies in Agricultural Transformation: Lessons from Brazil, Indonesia and the Republic of Korea* (CAPSA Working Paper No. 106), CAPSA-ESCAP – Indonesia.